

52e jaargang nummer 3

september 2019

Res Gestae Divi Augusti

AMPAS

tijdschrift voor classici

Het selectieve geheugen van de vader des vaderlands 44-43 v.Chr. in de *Res Gestae*

JAAP-JAN FLINTERMAN

Summary: The present article compares Augustus' portrayal of the beginning of his political career, in *Res Gestae* 1-2, with what is otherwise known of the events mentioned or suppressed by the *princeps* in these chapters. He rewrote the story of his remarkable political acrobatics in 44-43 BCE so as to fit in with the ideology of the principate: a leadership embedded in constitutional legality and based on a consensus rooted in recognition of his extraordinary merits as alleged saviour of the *res publica*. In turning history into ideology, he profited in no small measure from the support he had received from Cicero during the earliest stage of his career.

1 Inleiding: een beladen verleden¹

In 28 en 27,² toen de postume adoptiefzoon van Julius Caesar (die we voor het gemak Octavianus zullen noemen)³ voor de zesde en zevende keer een consulaat bekleedde, was aan de burgeroorlogen van de voorafgaande decennia een einde gekomen. Dat hadden de Romeinen aan hem te danken, vond de bejaarde *princeps*, terugblikkend. Destijds bezat hij 'met algemene instemming de volledige macht'.⁴ Aan die idyllische situatie van volmaakte eensgezindheid was sinds de dood van Caesar in 44 het een en ander voorafgegaan. Die voor-geschiedenis wordt door Martin Goodman (1997: 32) in zijn geschiedenis van de Vroege Keizertijd beschreven als

- 1 Een selectie uit de *Res Gestae* (waaronder de eerste twee capita) vormde jarenlang vaste werkcollegestof in de introductie cursus Romeinse Geschiedenis aan de Vrije Universiteit. Ik verzorgde die samen met Bert van der Spek, die een eerdere versie van dit artikel kritisch heeft gelezen. In september wordt hij 70, en ik draag deze vrucht van ons gezamenlijke onderwijs aan hem op, in dank en vriendschap.
- 2 Tenzij anders aangegeven zijn jaartallen v.Chr. Voor zover niet anders vermeld zijn vertalingen uit het Latijn in dit artikel van mezelf.
- 3 Zie voor de aanduiding van Augustus voor 27 (maar na de testamentaire adoptie door Julius Caesar in 44) als Octavianus de inleiding van dit themanummer van *Lampas*.
- 4 *Res Gestae* 34.1: *In consulatu sexto et septimo, postquam bella civilia extinxeram, per consensum universorum potens rerum omnium, [...]*. Ik citeer de *Res Gestae* naar de editie van Cooley (2009), maar zonder epigrafische teksthalen en dergelijke. Alle vertalingen van passages uit de *Res Gestae* in dit artikel zijn van Hunink (2019).

[...] a sustained, ruthless assault [...] on the bastions of power in which, from the beginning, no danger and no morality were allowed to hinder Octavian's path to a power as absolute as Caesar had known.

Goodmans typering van Octavianus als belust op macht en niet gehinderd door morele scrupules heeft een respectabele voorgeschiedenis. Seneca ziet bij de gerijpte staatsman Augustus veeleer *lassa crudelitas*, 'verzadigde bloed-dorst', dan *clementia*.⁵ Tacitus beschrijft hoe na de dood van Augustus in 14 n.Chr. de meningen onder de opiniemakers verdeeld waren.⁶ Sommigen wazen ter rechtvaardiging van het enthousiasme waarmee Octavianus zich in burgeroorlogen had gestort, op diens *pietas* jegens zijn vermoorde adoptiefvader en op de kritieke situatie waarin de staat zich toentertijd had bevonden.⁷ Anderen beschouwden *pietas* en *necessitudo rei publicae* als voorwendsels: Octavianus' werkelijke drijfveer was heerszucht.⁸

Seneca en Tacitus waren natuurlijk geen tijdgenoten van Augustus. Ook eerder realiseerde men zich al dat de *princeps* een beladen burgeroorlogsverleden met zich meotorste. Zo achtte reeds Velleius Paterculus het nodig Octavianus vrij te pleiten van verantwoordelijkheid voor gebeurtenissen waarmee Seneca, een generatie later, diens *crudelitas* zou illustreren: de proscripties van het tweede driemanschap in 43-42 en de massa-executies na de val van Perugia in 40.⁹ Over de proscripties meldt de geschiedschrijver: 'Caesar verzette zich daartegen, maar zonder succes, het was één tegen twee'. En de slachtpartij in Perugia 'kwam meer voort uit woede van de manschappen dan uit de wil van de generaal'.¹⁰ De gedachte dat zulke apologetische gemeenplaatsen uiteindelijk teruggaan op Augustus zelf of zijn omgeving ligt voor de hand.¹¹

Ook de *princeps* zelf beseftte in een latere fase van zijn loopbaan vermoedelijk wel dat het begin daarvan geen schoonheidsprijs verdiende. Hoe dat besef doorklonk in zijn autobiografie, die een sterk apologetische inslag had, onttrekt zich vrijwel volledig aan onze waarneming: van dit werk uit de jaren 20 resten slechts schamele fragmenten.¹² Des te interessanter is het te bekijken hoe Augustus in de *Res Gestae* rekenschap afdlegt van zijn optreden tijdens de burgeroorlogen. Compositie en redactie van de mededelingen over die jaren moeten een *tour de force* zijn geweest. Hier was geen ruimte voor nuanceringen: alleen daden ingegeven door de nobelste motieven en bekroond met onbetwistbare successen verdienden vermelding.

5 Seneca, *De Clementia* 1.11.2.

6 Tacitus, *Annales* 1.9-10.

7 Tacitus, *Annales* 1.9.3: *pietate erga parentem et necessitudine rei publicae*.

8 Tacitus, *Annales* 1.10.1: *cupidine dominandi*.

9 Seneca, *De Clementia* 1.11.1: *Perusinas aras et proscriptiones*.

10 Velleius Paterculus 2.66.1 (*repugnante Caesare sed frustra adversus duos*) en 2.74.4 (*magis ira militum quam voluntate saevitum ducis*). Vertaling: Hunink (2011).

11 Vergelijk het commentaar van Woodman (1983: 145) op Velleius Paterculus 2.66.1: 'The exculpation no doubt goes back to Aug. himself.'

12 Fragmenten: Cornell (2013); apologetische inslag: Powell (2009).

De opzet van de *Res Gestae* is thematisch, niet chronologisch.¹³ Passages die betrekking hebben op de jaren tot de overwinning bij Actium in 31 staan daardoor verspreid over de tekst. Dit stelde Augustus in staat zijn successen te vermelden zonder in te gaan op aspecten van zijn optreden die minder geschikt waren om zijn *virtus*, *clementia*, *iustitia* en *pietas* (*Res Gestae* 34.2) te illustreren.¹⁴ Alleen in de eerste twee capita presenteert de *princeps* iets wat in de buurt komt van een lineair verslag. Dat gaat over de periode van het najaar van 44 tot het najaar van 42: van de rekrutering door de toen negentienjarige Octavianus van een privéleger om zich in te vechten in de Romeinse politiek tot en met de slag bij Philippi, waar de moordenaars van Caesar de dood vonden. Laten we wat Augustus in deze twee capita te berde brengt vergelijken met wat anderszins bekend is van de gebeurtenissen waaraan hij refereert – of die hij verzwijgt.¹⁵ Wij zullen ons daarbij beperken tot de periode tot en met de totstandkoming van het tweede driemanschap en de onmiddellijk daarop volgende proscripties, in het najaar van 43. Augustus begint in het najaar van 44; wij gaan, voor het goede begrip, terug tot maart 44, toen de hoofdpersoon van het verhaal achttien jaar was. We volgen de gebeurtenissen van maart 44 tot januari 43 (paragraaf 2) en gedurende de rest van 43 (paragraaf 4); Augustus' versie wordt besproken in de paragrafen 3 en 5.

2 Van maart 44 tot januari 43

Ten tijde van de moord op Caesar, in maart 44, bevond C. Octavius zich in Apollonia, in wat nu Albanië is.¹⁶ Nadat het nieuws daar was aangekomen, stak hij over naar Apulië, waar hij vernam dat Caesar hem in zijn testament tot voornaamste erfgenaam had benoemd en hem had geadopteerd. In die wetenschap begaf hij zich via Campanië naar Rome, waar hij begin mei aankwam en zich presenteerde als Gaius Julius Caesar: zoon, erfgenaam, wreker van de vermoorde dictator.

De machtspolitieke situatie in de stad was gecompliceerd. Weliswaar bestond de senaat voor een groot deel uit aanhangers van Caesar, maar met de dictator was de regie verdwenen. Persoonlijke sympathieën en antipathieën, individuele emoties en ambities bepaalden politieke keuzes; nieuwe rivalitei-

13 Zie paragraaf 2 van het artikel van Adema in dit nummer voor de macrostructuur van de *Res Gestae* (Adema 2019).

14 Ridley (2011: 284) spreekt in dit verband van 'an extremely clever way to cover the most difficult part of his career'.

15 Een gedetailleerd relaas van de gebeurtenissen tijdens deze periode, met uitvoerige verwijzingen naar de antieke bronnen, bij Rawson (1992) en Pelling (1996: 1-8); Bleicken (2000: 43-172); Syme (1939: 97-213). Beknoper: Kienast (1999³: 21-42); Bringmann (2007: 35-71); Levick (2010: 23-34); Richardson (2012: 10-46).

16 C. Octavius was de geboortenaam van Augustus; zie de inleiding van dit themanummer van *Lampas*.

ten doorkruisten oude tegenstellingen. Kort na de *Idus* van maart had de senaat de moordenaars van Caesar amnestie verleend, maar tegelijkertijd diens *acta* geratificeerd. In de weken nadien waren de provinciale stadhouderschapen voor 43 verdeeld. Marcus Antonius, in 44 consul, zou na afloop van zijn ambtstermijn de provincie Macedonia gaan besturen. Maar hij had zijn zinnen gezet op Gallia Cisalpina en Gallia Transalpina, en in juni liet hij zich die provincies per volksbesluit voor vijf jaar toewijzen. Van het stadhouderschap van Macedonia zag hij af, maar hij behield de beschikking over de troepen die daar door Caesar waren gelegerd ter voorbereiding van een Parthische veldtocht. Gallia Cisalpina werd in 44 nog bestuurd door een van de moordenaars van Caesar, Decimus Brutus; of hij rond de jaarwisseling zijn provincie zonder slag of stoot aan Marcus Antonius zou overdragen stond te bezien.

Tussen Marcus Antonius en Octavianus verzuurden de relaties snel. De consul was niet van zins de jeugdige erfgenaam van Caesar als medeleider van de Caesariaanse factie in de Romeinse politiek te dulden. Octavianus van zijn kant begon in het najaar een militie te rekruteren uit veteranen van Caesar; vrijwilligers kregen 2000 sestertiën (500 denariën) de man.¹⁷ Marcus Antonius wilde met vier legioenen, die van Macedonia naar Brundisium waren overgezet, Gallia Cisalpina in bezit nemen, maar in november, tijdens de mars van Apulië naar de Povlakte, liepen twee van deze legioenen over naar Octavianus.

In de senaat had Cicero zich inmiddels tot woordvoerder gemaakt van de weerstand tegen de groeiende macht van Marcus Antonius. In het privéleger dat Octavianus nu tot zijn beschikking had, zag hij een mogelijkheid om de consul de voet dwars te zetten. Samen met de troepen van Decimus Brutus in Gallia Cisalpina en met de consuls van 43, Aulus Hirtius en Gaius Pansa, moest Octavianus ervoor zorgen dat Marcus Antonius de hem bij volksbesluit toebedeelde provincie niet in bezit kon nemen.

In december trok Marcus Antonius Gallia Cisalpina binnen en sloeg het beleg voor Mutina, waar Decimus Brutus – die weigerde de provincie te ontruimen – zich had verschanst. Tijdens een senaatszitting op de 20ste van de maand ontvouwde Cicero zijn plannen. Begin januari 43 besloot de senaat Octavianus het *imperium* van een *propraetor* te verlenen. Samen met de consuls moest hij Decimus Brutus te hulp schieten. Hij werd in de senaat opgenomen met spreekrecht alsof hij tot de oud-consuls behoorde: in vergaderingen zou hij zo als een der eersten het woord mogen voeren. Voorts werd bepaald dat hij zich al op 32-jarige leeftijd, tien jaar eerder dan wettelijk toegestaan, kandidaat zou mogen stellen voor het consulaat.¹⁸ De noodtoestand werd uitgeroepen, mogelijk in de vorm van een zogenaamd *senatus consultum ultimum*.¹⁹

17 Vergelijk Cicero's commentaar (*Ad Atticum* 16.8) op het succes van Octavianus' rekruteringscampagne: *nec mirum, quingenos denarios dat*, 'Geen wonder, hij betaalt ze 500 denariën de man.'

18 Cicero, *Philippicae* 5.45-46; 11.20; *Ad Brutum* 1.15.7; Livius, *Periochae* 118; Velleius Paterculus 2.61.3; Suetonius, *Augustus* 10.3; Appianus, *Bella Civilia* 3.51; Cassius Dio 46.29.2 en 5. Octavianus voerde de *fascies* met ingang van 7 januari; zie Scheid (2007: 28-9); Cooley (2009: 112-113).

19 Cicero, *Philippicae* 5.34; Cassius Dio 46.31.2. In tegenstelling tot Scheid (2006: 29) en Cooley (2009: 113) betwijfelt Manuwald (2007: 671 en 907-909) of het voorstel van Cicero op dit punt

3 ‘heb ik de staat weten te bevrijden’

Augustus begint de opsomming van zijn wapenfeiten in het najaar van 44. Hij was toen, 19 jaar oud, zijn privéleger aan het rekruteren:

annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rem publicam a dominatione factionis oppressa in libertatem vindicavi.

Op 19-jarige leeftijd heb ik een leger op de been gebracht, op eigen initiatief en eigen kosten; daarmee heb ik de staat, die in de greep was van een kleine, tirannieke belangengroep, weten te bevrijden.

(*Res Gestae* 1.1)

De *dominatio factionis* waarvan de *res publica* moest worden bevrijd, was de machtspositie van Marcus Antonius, in 44 consul en vanaf 1 januari 43 proconsul van de Gallische provincies. De formulering is zo versluierend dat misverstanden op de loer liggen: de Griekse vertaling maakt er ‘de slavernij van de samenzweerders’ van, wat alleen maar kan slaan op de deelnemers aan de samenzwering die Julius Caesar het leven had gekost.²⁰ De suggestieve formulering van het Latijnse origineel moet mede het doel hebben gehad toe te dekken dat Octavianus op het punt stond een tijdelijk bondgenootschap aan te gaan met Decimus Brutus, een van de moordenaars van Julius Caesar. Door voor zijn tegenstander een omschrijving met *factio* – een peioratief met een ‘peculiarly “popularis” tinge’²¹ – te kiezen wekt Augustus de bedrieglijke indruk van politieke continuïteit met zijn adoptiefvader. Die had immers geclaimd de burgeroorlog tegen Pompeius en de optimaten te zijn begonnen

ut [...] populum Romanum a factione paucorum oppressum in libertatem vindicaret.

om het Romeinse volk, dat zuchtte onder de onderdrukking door een kleine belangengroep, te bevrijden.

(Caesar, *Bella Civilia* 1.22.5)

Dat met de *dominatio factionis* de *dominatio Antonii* bedoeld is, blijkt gelukkig duidelijk uit de formulering van Velleius Paterculus, die op dit punt zijn rol als vertolker van Augusteïsche propaganda combineert met de duidelijkheid waarop men bij een geschiedschrijver hoopt:

begin januari werd aanvaard: zij werpt de vraag op of een *senatus consultum ultimum* überhaupt wel werd uitgevaardigd. Rawson (1992: 480-481) houdt het erop dat pas begin februari ‘[t]he Senate [...] declared a state of emergency and probably passed the *senatus consultum ultimum*.’

²⁰ *Res Gestae* 1.1: [...] τὰ κοινὰ πράγματα ἐκ τῆς τῶν συνομοσασμένων δουλήιας ἐλευθέρωσα. Vergelijk Cooley (2009: 108); zie ook de artikelen van Cooley en Allan in dit nummer.

²¹ Wirszubski (1968: 104); zie ook Hodgson (2014: 267).

Torpebat oppressa dominatione Antonii civitas.

De staat lag verlamd onder de druk van Antonius' tirannie.²²

(Velleius Paterculus, *Historiae Romanae* 2.61.1)

Ook de wijze waarop het proza van de bejaarde *princeps* alludeert op Cicero's beroemde redevoeringen tegen hun gemeenschappelijke tegenstander, de *Philippicae*, toont aan dat achter Augustus' *factio* Marcus Antonius schuilgaat. De openingszin van de *Res Gestae* is een echo van een passage uit de redevoering die Octavianus' politieke bondgenoot tijdens de senaatszitting van 20 december 44 had gehouden:

Qua peste privato consilio rem publicam (neque enim fieri potuit aliter) Caesar liberavit.

Van dit dodelijke gevaar heeft Caesar op eigen initiatief – het kon niet anders! – de staat weten te bevrijden.²³

(Cicero, *Philippicae* 3.5)

En elders in dezelfde redevoering (3.29) duidt Cicero de machtspositie van Marcus Antonius aan als *dominatus*, 'tirannie'. In zijn autobiografie erkende Augustus ruitierlijk dat hij destijds had geprofiteerd van Cicero's welsprekendheid.²⁴ In de formuleringen van de bejaarde *princeps*, meer dan een halve eeuw na de dood van Cicero, klinkt zijn schatplichtigheid aan de redenaar nog steeds door – al blijft diens naam, net als die van Marcus Antonius, onvermeld.

Die schatplichtigheid was aanzienlijk. Cicero's 'het kon niet anders!' laat zien dat de spreker besefte zich op staatsrechtelijk glad ijs te begeven. Het rekruteren en commanderen van troepen door een *privatus* was illegaal: dat was voorbehouden aan magistraten met *imperium*. Door Marcus Antonius – een consul, die vanaf 1 januari door een volksbesluit het *imperium* van een proconsul zou bezitten – als een 'dodelijk gevaar' voor de staat af te schilderen rechtvaardigde hij een staatsgreep.²⁵

Begin januari 43 nam de senaat Cicero's voorstellen in hoofdzaak over. Wij laten de *princeps* weer zelf aan het woord. Hij had, zo hebben we gezien, de staat weten te bevrijden van 'de greep [...] van een kleine, tirannieke belanggroep'.

Eo nomine senatus decretis honorificis in ordinem suum me adlegit C. Pansa et A. Hirtio consulibus consularem locum sententiae dicendae simul dans et imperium mihi dedit. Res publica ne quid detrimenti caperet, me propraetore simul cum consulibus providere iussit.

22 Vertaling: Hunink (2011). Vergelijk Hodgson (2014: 268) en Woodman (1983: 126): '[...] V. and RG are here in harmony with each other, which is no more than we would expect.'

23 Vergelijk Manuwald (2007: 336); Cooley (2009: 107).

24 Fragment 5 = Plutarchus, *Comparatio Demosthenis et Ciceronis* 3.1.

25 Vergelijk het oordeel van Syme (1939: 162) over *Philippicae* 3: '[...] a solemn and patriotic panegyric upon treason.'

Op grond hiervan heeft de senaat mij middels eervolle decreten in zijn huis opgenomen, tijdens het consulaat van Gaius Pansa en Aulus Hirtius, onder toekenning van consulaire voorrang om het woord te voeren. Tevens verleende de senaat mij een militair commando. Het staatsbestel mocht niet ontwricht raken; ik kreeg opdracht om als propretor samen met de consuls hiertoe passende maatregelen te nemen.

(*Res Gestae* 1.2-3)

De senaatsbesluiten van begin januari, ons ook uit andere bronnen bekend,²⁶ worden hier in hoofdzaak correct weergegeven. De frase *res publica ne quid detrimenti caperet* suggereert dat een *senatus consultum ultimum* werd aangenomen. Dit is strikt genomen wellicht niet juist, en in dat geval stelt Augustus de hem opgedragen taken iets gewichtiger voor dan ze in feite geweest waren.²⁷ Maar dat is een detail. Wezenlijk voor Augustus' werkwijze in het eerste caput van de *Res Gestae* is dat hij, door een rookgordijn rond de politieke achtergrond van de 'eervolle decreten' te leggen, een coup presenteert als het resultaat van een constitutioneel onberispelijke procedure.²⁸ In feite was het de senaat zelf die, door op voorstel van Cicero de leider van een illegaal gerekruteerde militie een *imperium* te verlenen en hem via coöptatie in zijn midden op te nemen, de staat ontwrichtte.²⁹ Eén eerbewijs, hem door de senaat verleend, laat Augustus overigens onvermeld: de toestemming zich tien jaar voor de minimumleeftijd kandidaat te stellen voor het consulaat. De reden voor zijn zwijgzaamheid zal uit het vervolg blijken.

4 Van voorjaar tot najaar 43

In Mutina, in Gallia Cisalpina, werd Decimus Brutus belegerd door Marcus Antonius. In april 43 werd de moordenaar van Caesar ontzet door de verenigde legers van de consuls, Hirtius en Pansa, en van Octavianus. De beide consuls vonden hierbij de dood. Marcus Antonius zag zich genoodzaakt met zijn leger naar Gallia Narbonensis uit te wijken. Wat betreft Cicero en de senaatsmeerderheid had Octavianus daarmee zijn taak vervuld – en zichzelf overbodig gemaakt. De tijd leek gekomen om te handelen naar het aan Cicero toegeschreven *bon mot*: *laudandum adolescentem, ornandum, tollendum*, 'de jongeman moet worden geprezen, gedecoreerd, tot hoger heerlijkheid bevorderd' (Cicero, *Ad Familiares* 11.20.1).

De leiders van de samenzwering tegen Caesar, Marcus Iunius Brutus en Gaius Cassius, hadden zich van de oostelijke provincies meester gemaakt. De

26 Zie hierboven, noot 18.

27 Zie hierboven, noot 19; vergelijk Manuwald (2007: 908).

28 Ridley (2003: 164) citeert in dit verband Tacitus, *Annales* 1.10.2: [...] *ubi decreto patrum fasces et ius praetoris invaserit* [...], 'had hij zich krachtens een besluit van de senaat de fasces en de bevoegdheid van praetor toegeëigend' (vertaling: Wes 1999).

29 Zie voor de coöptatie in de senaat Syme (1939: 167-168); Bleicken (2000: 105): 'In dem Gedanken der Selbstergänzung des Senats [...] hob sich die Republik auf.'

zoon van Pompeius Magnus, Sextus Pompeius, opereerde met Massilia als basis in de zeeën rond Italië. In de loop van de eerste maanden van 43 wettigde de senaat de posities van de moordenaars van Caesar door hun proconsulaire *imperia* toe te kennen, Brutus voor Macedonia, Cassius voor Syria. Sextus Pompeius kreeg een commando ter zee.³⁰ Voor Octavianus was de tijd gekomen de strijdbijl met Marcus Antonius te begraven en de eenheid van de Caesariaanse factie te herstellen. Maar voordat het zo ver was, wilde hij eerst zijn positie versterken door een van de vacante consulaten te claimen. Met succes: in augustus werd hij tot consul gekozen.

Als collega van de jeugdige consul kwam een zekere Quintus Pedius uit de bus, een neef en mede-erfgenaam van Julius Caesar. Hij kreeg de nobele taak een wet voor te stellen die een legale grondslag moest scheppen voor de strafrechtelijke vervolging van de moordenaars van de dictator. Een speciale rechtbank werd in het leven geroepen, met Octavianus als voorzitter; hij mocht de rechtbank naar eigen inzicht samenstellen. De aangeklaagden werden collectief bij verstek veroordeeld en vogelvrij verklaard, waarmee zij tevens hun ambten en bevoegdheden verloren. Vandaar dat ook Sextus Pompeius, die part noch deel had gehad aan de moord op Caesar, werd aangeklaagd en veroordeeld, want daarmee verviel het commando ter zee dat hem eerder dat jaar door de senaat was verleend.

Nadat dit was afgehandeld, vertrok Octavianus in de nazomer van 43 naar de Povlakte voor besprekingen met Antonius en die andere leider van de Caesariaanse factie, Lepidus. Het resultaat van de onderhandelingen was het tweede driemanschap, een collectieve dictatuur voor vijf jaar. Voor een wettelijke basis zorgde een volksbesluit dat in november door het *concilium plebis* werd aanvaard: de *Lex Titia de Triumviris Rei Publicae Constituendae*. De eerste prioriteit van de driemannen was de fysieke liquidatie van hun tegenstanders. Hierin werd voorzien door de proscripties, die direct na de installatie van het triumviraat begonnen.³¹ Het bekendste slachtoffer was Marcus Antonius' tegenstander en Octavianus' voormalige politieke bondgenoot Cicero. Wat restte was de militaire afrekening met de moordenaars van Caesar.

5 'het volk heeft mij aangesteld'

Wat heeft Augustus in de *Res Gestae* te melden over de veelbewogen maanden van de oorlog om Mutina in het voorjaar tot de totstandkoming van het tweede driemanschap in het najaar van 43?

30 Cassius Dio 46.40.3.

31 Over de proscripties zie Hinard (1985: 225-318), die het aantal slachtoffers op ongeveer 300 schat (1985: 264-269).

populus autem me consulem, cum consul uterque in bello cecidisset, et triumvirum rei publicae constituendae creavit.

Het volk heeft mij op zijn beurt in datzelfde jaar als consul aangesteld, gegeven dat beide consuls in de oorlog waren gesneuveld, en als Drieman voor Politieke Reorganisatie.³²

(*Res Gestae* 1.4)

Augustus stelt zijn verheffing tot consul in de zomer van 43 voor als het resultaat van een reguliere verkiezingsvergadering. Historiografische en biografische bronnen laten er geen twijfel over bestaan dat de verkiezing het resultaat was van een mars op Rome van de legioenen van de zoon van Caesar. Suetonius vat de consensus bondig samen:

Consulatum vicesimo aetatis anno invasit admotis hostiliter ad urbem legionibus missisque qui sibi nomine exercitus deposcerent.

In zijn twintigste levensjaar maakte hij zich meester van het consulaat door zijn legioenen dreigend naar Rome te laten oprukken en afgevaardigden te sturen om deze functie voor hem op te eisen.³³

(Suetonius, *Augustus* 26.1)

En inmiddels begrijpen we ook waarom Augustus geen melding heeft gemaakt van de toestemming die hij in januari 43 van de senaat had gekregen om zich tien jaar vóór de toegestane minimumleeftijd voor het consulaat te kandideren. Die concessie had betekend dat hij op zijn 32ste naar een consulaat had mogen dingen, maar hij werd nog voor zijn 20ste verjaardag tot het hoogste ambt geroepen – door zijn soldaten.

Wat waar was geweest voor de verkiezing tot consul in augustus gold a fortiori voor de aanstelling als ‘Drieman voor Politieke Reorganisatie’ in november: de *Lex Titia de Triumviris Rei Publicae Constituendae* werd in aanwezigheid van de troepen van de driemannen met onconstitutionele haast door het *concilium plebis* gejust.³⁴ Treffend is hoe Augustus het reguliere ambt van consul en de dictatoriale bevoegdheid van een *triumvir* over één kam scheert (*populus me consulem [...] et triumvirum [...] creavit*).

Maar Augustus’ massage van de feiten beperkt zich niet tot de vermomming van staatsgrepen als constitutioneel onberispelijke procedures. Het manipulatieve karakter van zijn voorstelling van zaken treedt pas ten volle aan het daglicht wanneer we het eerste caput van de *Res Gestae* als geheel in ogen-schouw nemen. De bejaarde *princeps* presenteert de politieke acrobatiek van de jonge Octavianus – die eerst Cicero gebruikte om Marcus Antonius een

32 Zie voor deze paragraaf Ridley (2003: 165-166).

33 Vertaling: Den Hengst (1996). Vergelijk Appianus, *Bella Civilia* 3.88-94; Cassius Dio 46.41.3-46.46.1.

34 Appianus, *Bella Civilia* 4.2-7.

toontje lager te laten zingen, daarna door chantage met geweld een consulaat verwierf, om zich tenslotte met de andere leiders van de Caesariaanse factie tegen Cicero en de senaatsmeerderheid te keren – als een continuüm, waarbij een jongeman die de *res publica* de helpende hand heeft gereikt, steeds breder waardering en ondersteuning oogst en door senaat en volk tot steeds hoger waardigheden wordt geroepen. Daarbij bewijst het principe ‘namen noemen we niet’ goede diensten. De politieke tegenstander die schuilgaat achter de *factio* in het begin van het caput is aan het slot daarvan een collega-*triumvir* geworden. En de politieke bondgenoot uit wiens *Derde Philippica* aan het begin van het caput wordt geput, zou eindigen als prooi van de doodseskaders van de ‘Driemannen voor Politieke Reorganisatie’.

Te verwachten dat Augustus in de *Res Gestae* de proscripties vermeldt, zou naïef zijn. Maar hij volstaat niet met een simpele verzwijging. Hij noemt de speciale rechtbank, ingesteld bij de *Lex Pedia* om de moordenaars van Caesar te berechten, namelijk niet waar deze chronologisch thuishoort (tussen de verkiezing tot consul en de totstandkoming van het tweede driemanschap), maar *na* zijn verkiezing tot *triumvir*:

qui parentem meum interfecerunt, eos in exilium expuli iudiciis legitimis ultus eorum facinus.

Degenen die mijn vader hebben vermoord heb ik in ballingschap gedreven via wettige processen. Zo heb ik hun misdaad bestraft.³⁵

(*Res Gestae* 2.1)

Deze doorbreking van de chronologische volgorde hangt ongetwijfeld samen met het feit dat de eerste twee capita weliswaar in de buurt van een lineair verslag van de jaren 44-42 komen, maar toch een zekere thematische inkleuring hebben: waar in het eerste caput de nadruk ligt op de redding door de jeugdige Octavianus van de *res publica* en op de erkenning die hem daarvoor ten deel viel, wordt het *new topic* van het tweede caput gevormd door ‘[d]egenen die mijn vader hebben vermoord’.³⁶ Maar de *princeps* moet zich bijna wel hebben gerealiseerd dat het omkeren van de chronologische volgorde op dit punt ook inhoudelijke voordelen bood. Hoe dubieus het proces tegen de moordenaars van Caesar ook geweest mocht zijn, in vergelijking met de proscripties was het een toonbeeld van strafrechtelijke zuiverheid geweest. Door het proces tegen de moordenaars van Caesar na zijn verkiezing tot *triumvir* te vermelden presenteert Augustus de repressie die hij als consul *en* als lid van het tweede driemanschap voor zijn rekening had genomen, als een moreel gerechtvaardigde en juridisch correcte wraakneming voor de moord op Caesar.³⁷

35 Zie voor deze paragraaf Ridley (2003: 166-167).

36 Zie voor het begrip (*new*) *topic* paragraaf 2 van het artikel van Adema in dit nummer.

37 Continuïteit tussen de *Lex Pedia* en de proscripties was overigens een praktische realiteit: wie

6 Tot slot

J.S. Richardson (2012: 205) heeft de *Res Gestae* getypeerd als ‘a masterpiece of “spin”’. Hoe treffend deze karakterisering ook klinkt, ze is te onschuldig. We hebben gezien dat Augustus systematisch informatie verzwijgt en verdraait. Het resulterende beeld van het begin van zijn politieke carrière kan nauwelijks anders worden getypeerd dan als geschiedvervalsing.³⁸ Toch is het van belang het niet bij deze constatering te laten. Het in de *Res Gestae* gepresenteerde beeld van de twee jaar na de moord op Caesar is meer dan manipulatie van de feiten alleen. Het is een poging om het beeld van het begin van de politieke loopbaan van de *princeps* in overeenstemming te brengen met de ideologie van het principaat: een leiderschap, ingebed in constitutionele legaliteit en gebaseerd op een consensus die wortelde in algemene erkenning van de buitengewone verdiensten van de man die de staat had gered van tirannie en burgeroorlog.³⁹ De compositie van een ideologisch verantwoorde versie van Octavianus’ successen gedurende deze twee jaar vereiste de nodige massage van de feiten, maar het resultaat mocht er wezen.

Dat resultaat had Augustus overigens in niet onbelangrijke mate te danken aan Cicero. Niet alleen had de *senior statesman* hem aan de *fasces* geholpen, hij had zijn jeugdige bondgenoot ook de hemel in geprezen en daarbij belangrijke bouwstenen voor de ideologie van het principaat aangedragen.⁴⁰ De *Res Gestae* eindigt met de vermelding van de verlening, in 2 v.Chr., van de titel *pater patriae* door ‘de senaat, de ridderstand en het gehele Romeinse volk’ (*Res Gestae* 35.1). Maar reeds in het voorjaar van 43 had Cicero geclaimd dat Octavianus, meer dan zijn adoptievader, met recht en reden aanspraak kon maken op de titel *parens patriae*:

cur non hic parens verior a quo certe vitam habemus [...]?

Waarom is niet veeleer deze jongen, aan wie we zonder twijfel ons leven te danken hebben, onze vader?

(*Philippicae* 13.25)

Soms is de ironie van de geschiedenis zo welsprekend dat de historicus er beter het zwijgen toe doet.

veroordeeld was voor de moord op Caesar belandde ook op de dodenlijsten van de driemannen, zie Hinard (1985: 293-295).

38 Pace Galinsky (1996: 48): ‘It is beside the point to label this representational mode as deception.’

39 Vergelijk Galinsky (1996: 48): ‘Augustus’ self-representation at the beginning of the *Res Gestae* is meant to be suggestive and true in the larger sense rather than in the documentary sense.’ Zoals uit het voorgaande blijkt heeft schrijver dezes weinig affiniteit met het concept ‘truth in the larger sense’.

40 Zie Kienast (1999): 32-33 en 213-214.

Faculteit der Geesteswetenschappen, Vrije Universiteit
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
j.j.flinterman@vu.nl

Bibliografie

- Adema, S.A. 2019. 'Alwetend en objectief. De presentatie en structuur van de *Res Gestae* van Augustus', *Lampas* 52, 305-319.
- Allan, R.J. 2019. 'Πρόξειε τε καὶ δωρεὰ Σεβαστοῦ θεοῦ. De Griekse vertaling van de *Res Gestae Divi Augusti*', *Lampas* 52, 335-348.
- Bleicken, J. 2000. *Augustus. Eine Biographie*, Berlin.
- Bringmann, K. 2007. *Augustus*, Darmstadt.
- Cooley, A.E. 2009. *Res Gestae Divi Augusti. Text, translation, and commentary*, Cambridge.
- Cooley, A.E. 2019. 'The *Res Gestae* in its provincial contexts', *Lampas* 52, 262-275.
- Cornell, T.J. 2013. *The Fragments of the Roman Historians* (3 delen), Oxford.
- Galinsky, K. 1996. *Augustan Culture. An interpretative introduction*, Princeton.
- Goodman, M. 1997. *The Roman World 44 BC-AD 180*, Londen/New York.
- Hengst, D. den. 1996. *Suetonius. Keizers van Rome*, Amsterdam.
- Hinard, F. 1985. *Les proscriptions de la Rome républicaine*, Rome.
- Hodgson, L. 2014. 'Appropriation and adaptation. Republican idiom in *Res Gestae* 1.1', *Classical Quarterly* 64, 254-269.
- Hunink, V. 2011. *Velleius Paterculus. Van Troje tot Tiberius. De geschiedenis van Rome*, Amsterdam.
- Hunink, V. 2019. 'Augustus. Mijn wapenfeiten', *Lampas* 52, 239-250.
- Kienast, D. 1999. *Augustus. Prinzeps und Monarch*, Darmstadt.
- Levick, B. 2010. *Augustus. Image and substance*, Harlow.
- Manuwald, G. 2007. *Cicero, Philippics 3-9* (2 delen), Berlin.
- Pelling, C. 1996. 'The triumviral period', in A.K. Bowman, A. Champlin en A. Lintott (eds), *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume X: The Augustan empire, 43 B.C.-A.D. 69*, Cambridge, 1-69.
- Powell, A. 2009. 'Augustus' age of apology. An analysis of the memoirs – and an argument for two further fragments', in C. Smith en A. Powell (eds), *The Lost Memoirs of Augustus and the Development of Roman Autobiography*, Swansea, 173-194.
- Rawson, E. 1992. 'The aftermath of the Ides', in J. A. Crook, A. Lintott en E. Rawson (eds), *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume IX: The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.*, Cambridge, 468-490.
- Richardson, J.S. 2012. *Augustan Rome 44 BC to AD 14. The restoration of the Republic and the establishment of the Empire*, Edinburgh.
- Ridley, R.T. 2003. *The Emperor's Retrospect. Augustus' Res Gestae in epigraphy, historiography and commentary*, Leuven/Dudley, MA.
- Ridley, R.T. 2011. 'Augustus. The emperor writes his own account', in G. Marasco (ed.), *Political Autobiographies and Memoirs in Antiquity. A Brill Companion*, Leiden/Boston, 267-314.
- Scheid, J. 2007. *Res Gestae Divi Augusti. Hauts faits du divin Auguste*, Parijs.
- Syme, R. 1939. *The Roman Revolution*, Oxford.
- Wes, M.A. 1999. *Tacitus. De jaren van Tiberius. Annales boek I-VI*, 's-Hertogenbosch.
- Wirszubski, C. 1950. *Libertas as a Political Idea at Rome during the Late Republic and Early Principate*, Cambridge.
- Woodman, A.J. 1983. *Velleius Paterculus. The Caesarian and Augustan Narrative (2.41-93)*, Cambridge.

SUZANNE ADEMA EN JAAP-JAN FLINTERMAN	Van de gastredactie	233
VINCENT HUNINK vertaling	Augustus, <i>Mijn wapenfeiten</i>	239
VINCENT HUNINK vertaling	Augustus, <i>Mijn wapenfeiten</i> (Griekse versie)	251
ALISON E. COOLEY	The <i>Res Gestae</i> in its provincial contexts	262
DAVID RIJSER	Het woord bij de daden De <i>Res Gestae Divi Augusti</i> in monumentale context	276
JAQUELINE KLOOSTER	De <i>Res Gestae</i> en de politieke autobiografie van de Late Republiek	291
SUZANNE ADEMA	Alwetend en objectief De presentatie en structuur van de <i>Res Gestae</i> van Augustus	305
CASPER DE JONGE	De sobere stijl van Augustus Retorica, politiek en zelfrepresentatie	320
RUTGER ALLAN	Πράξεις τε καὶ δωρεὰ Σεβαστοῦ θεοῦ De Griekse vertaling van de <i>Res Gestae Divi Augusti</i>	335
JAAP-JAN FLINTERMAN	Het selectieve geheugen van de vader des vaderlands 44-43 v.Chr. in de <i>Res Gestae</i>	349
	KLEURKATERN	361
JAN WILLEM DRIJVERS EN STEPHAN MOLS	Didactische rubriek Van Obelisk naar Mausoleum Een wandeling over het Marsveld met Augustus en Mussolini	377

